

VÄINÖ KAUKONEN:
A KALEVALA ÉS ALAPJAI

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1953. IX. 29-én tartott felolvasó ülésén

Igen tisztelt Elnök Úr!
Miniszter Úr!
Hölgyeim és Uraim!

Engedjék meg, hogy mindeneelőtt nagy örömet és őszinte hálámat fejezhessem ki azért, hogy a Kultúrkapcsolatok Intézete meghívására elragadóan szép országuk vendégeként alkalmam van e tekintélyes helyről szólni hazám legjelentősebb szellemi alkotásáról és ennek a kutatását illető kérdésekről.

Van két konkrét, reális kultúrjelenség, amelyet a tudomány számos évtizeden át minden oldalról megvilágítani törekedett. Az egyik a finn irodalom alapvető műve, amelyet a szerzője, LÖNNROT ILLÉS, Kalevala névvel nevezett el; ez 1835-ben első kiadásban, 1849-ben pedig teljes és végleges kiadásban jelent meg nyomtatásban. A másik a folyvást élő, voltaképpeni népköltészet; ezt korábban feljegyzések formájában, a közelebbi multban pedig hangfelvételi eljárással örökítették meg, a népi előadók előadása nyomán. E két kultúrjelenség alkotja ennek az előadásnak tárgyi anyagát, kiindulását és célját.

A Kalevala végleges és teljes alakjában hosszú ideig tartó alkotó munka eredménye. GOTTLUND K. A. finn tudós vetette fel 1817-ben azt a merész gondolatot, hogy az elbeszélő népekekből eposzt vagy drámát lehetne összeállítani. Ez és az a mód, ahogyan az azonos hősökrol szóló elbeszélő runokat szöveg szerint egybeilleszteni törekedett, vezette LÖNNROT ILLÉST, 1833 novemberében, arra a merész elhatározásra, hogy olyan egységes költeményt hozzon létre, mely az elbeszélő népekek valamennyi főszemélyeit és eseményeit egybefoglalja, s amelyet majd bizonyos fokig Homeros műveihez s a világirodalom más nagy népeposzaihoz lehetne hasonlítani. Az első ilyen énekfűzér a későbbiekhez viszonyítva még szerény terjedelmű volt, csak 5052 verssort ölelt fel, de azért igen jelentős fejlődéstörténeti szempontból. Ezt követte a Kalevala első kiadása 12 078 verssorával és végül a második kiadás 22 795 verssorával. E fő időpontok közben eltelt 14 év alatt nagyot haladt előre a munka. Folyvást ismétlődő gyűjtőútjain LÖNNROT megsokszorozta feljegyzései számát, sok fiatal embert rávett arra, hogy népköltészetet

gyűjtsön és a Kalevala részére bocsássa neki rendelkezésére a feljegyzéseket, kiadott népdal-, közmondás-, találós kérdés-gyűjteményeket és előkészítő vázlatokat írt eposzának új kidolgozása számára. Mikor kiadta a Kalevala második kiadását, több mint 6000 különféle énekeljegyzése volt együtt, s a verssorok összes anyaga — az előbb kiadott anyag, főleg a Kanteletar figyelembevételével, — tízszerese a Kalevala teljes kiadásának. Ma már elég pontosan ismerjük ennek az alkotó munkásságnak a történetét; ez alkalommal azonban még csak arról sem lehet szó, hogy fő vonásait érintsem. E kutatómunkában számos, már azóta elhunyt finn kutató (KROHN JULIUS, KROHN KAARLE, NIEMI A. R., ANTTILA AARNE) vett részt és a mű létrejöttének némely mozzanatát érdemes módon magyarázta és világította meg a magyar KOROMPAY BERTALAN.

A Kalevala szépirodalmi alkotás. Ha ezzel kapcsolatban felmerül a szokásos kérdés: „hol született a Kalevala?“ a felelet nem kétséges: Kajaaniban született, az Oulujärvi partján elterülő kis vidéki városban, közel a lappföld „szegényes határai“-hoz. Ott támadt LÖNNROT agyában a nagy gondolat, hogy eposzt alkosson, ott írta majdnem összes vázlatait és kéziratait. A teljes kiadásnak csak utolsó énekei kapták végleges alakjukat ott, ahol a mű letisztázása is végbement: Finnország délebbre eső részében, a Vesilahtihoz tartozó Lauko községben, közel Tamperéhez, az ismert mai ipari városhoz.

A Kalevala keletkezésére, mint KOROMPAY BERTALAN tanulmányában nyomatékosan kiemelte, jelentős mértékben hatott Homeros. A XVIII. század végén felvetett WOLFF-féle elmélet szerint feltették, hogy az Ilias és az Odyssea Peisistratos tirannus korában keletkezett Athénben és ott a szóbelileg előadott hősdalokból valósult meg az írás felfedezése után irodalmi alkotómunka folyamánként. Erről az alkotómunkáról az volt a feltevés, hogy nemcsak egy, hanem több személy is résztvett benne, és vele kapcsolatban használták annak jellemzésére az olyan kifejezéseket, mint „összeállítani“, „egybefűzni“ az eposzt, aminőkkel később a Kalevaláról szólva is sűrűn találkozunk. Nem kétséges, hogy LÖNNROT ILLÉS olyan kijelentéseit, mint 1/ az, hogy felteszi: a tervbevett mű „félíg megfelel majd Homerosnak“ s 2/ hogy bizonytalan afelől, vajjon az ilyen művet „egy vagy több“ embernek kell-e létrehoznia, WOLFF elméletével kell kapcsolatba hozni, amelyet Lönnrot klasszikus iskolázottsága folytán tudvalevőleg jól ismert. Úgy látszik, LÖNNROT ILLÉS n e m k é p z e l t e m a g á t Homerosnak, vak énekmondónak, akinek az énekei a nép ajkán nemzedékről nemzedékre előadva fennmaradtak, amelyeket később feljegyezték és nagy görög eposzok alakjában adtak át a nyilvánosságnak. Nem, h a n e m Peisistratos kora azon athéni vagy athéniekből álló csoportjával hasonlította össze magát, amely a dalokat összegyűjtötte és az eposzt leírta. A klasszika-filológia, pl. BETHE ERICH személyében, később azt a nézetet vallotta, hogy az Ilias és az Odyssea mögött a távoli multban egy személy — egy ismeretlen athéni — keresendő, aki mint művész, mint költő, a hallott

és feljegyzett énekek alapján alkotta meg a híres eposzokat. Meglepő mármost, hogy a mult században LÖNNROT ILLÉS is erre a felfogásra jutott s magát az ismeretlen athéni költővel állította párhuzamba. Homeros jelentőségének tehát igen központi szerep jut a Kalevala létrejötté korábbi mozzanatainak történetében, de mint NIEMI A. R. megállapította, a görög eposzok hatása a Kalevala voltaképpen tartalmára igen csekély. Ezzel szemben lehetséges, hogy külső forma tekintetében — abban, hogy a mű 50 nagy terjedelmű énekre van beosztva — ezek szolgáltattak neki példát.

LÖNNROT ILLÉST gyakran a Kalevala „összeállítójának“; művét pedig „összeállításnak“ mondják. Ez a művetnek külső, technikai részét jellemző szólásmód a népdalok egy jellegzetes sajátosságán alapszik. Mind az epikus énekek, mind a lírai dalok és a felmondva — dallam nélkül — előadott ráolvasások egyazon versformát követik. Ez a versforma a négyütemű trocheusi sor, amelyhez még ismétlő sor járul. A versforma egyformaságából következik, hogy az énekes az egyik dal befejeztével előadását azonnal más dallal s azután ismét új dallal folytathatja. A lírai darabok általában rövidek — 6—20 sor terjedelműek —, s ha már most a dalolónak kedve tartja, egymás után több dalt is felmondhat; ilyenformán különféle témákat felölelő dallamláncolatok keletkezhetnek. Azonban miként minden ember, úgy az énekmondó is bizonyos fokú kikerekítésre törekszik előadásában s a hiányokat a töredékes helyeken iparkodik kitölteni, kijavítani. Ha az énekes kifejezett valamit szövegéből, vagy ha már ő is úgy hallotta, hogy az szerinte hiányos értelmű, kitölti a hiányt, amennyire képes rá, akár oly módon, hogy belekölt az énekbe, vagy hogy más dalokból iktat bele az új összefüggésbe illőt. S nem éri be csak az olyan dalokkal, amelyek felhasználását a közös dallam részben megkönnyíti, hanem egészen más szerepű és suttogva felmondandó ráolvasásokat is felvesz szövegei közé. A népdal e két alapvető sajátossága, hogy t. i. folytatni és kitölteni lehet, döntő módon hatott a Kalevala keletkezésére és annak mind formájára, mind pedig tartalmára. Alkotó munkája korábbi szakaszaiban LÖNNROT mindenképpel folytatója a népi előadásnak, énekmondó, aki az énekestől idegen új kifejező eszközt, az írott szót használva, egyhuzamban adhatta elő a sokszorosát annak, ami a legjobb énekesektől fizikai értelemben kitelt, sőt egy alkalommal szinte teljes egészében előadta a hősköltészet magját is. De minthogy az írott előadásmód előnye, hogy nem vész el és áttekinthető: ez a hiányok kitöltésére sokkal nagyobb lehetőséget nyújtott, mint amikkel az énekesek rendelkeztek, egyúttal pedig megnövelte a szerkesztő igényét is munkájával szemben. A Kalevala alakulásának minden mozzanatában észrevehető a törekvés, hogy valami egység szülessék, a legjobb formában s az ellentétek kiküszöbölése által. Abból a szükségletből kifolyólag, hogy az énekmondó magát kifejezze, idejárul most harmadikul a „folytatás“ és a „kitöltés“ törekvései mellé az előadás megnyújtása és bővítése. E tekintetben LÖNNROT magatartása megváltozott hosszú alkotómunkája idején. A munka korábbi szaka-

szában igyekszik mindent előadni, amit az énekmondók a hősökről csak tudnak és dalolnak, és miközben valami a görög eposzokhoz hasonló mű megalkotását tartja szem előtt, nehézséget az okoz neki, hogy nincs elég feljegyzés a keze ügyében; ugyanis nem akar mint költő maga új epizódokat és szövegrészeket költeni. Később, amikor a végleges kiadást készíti elő, anyaga már oly bőven volt, hogy ezt a maga teljességében lehetetlen volt beleszorítani az új mű keretei közé. Egyik e korbeli levelében említi, hogy anyagából kitelnék akár hét különböző Kalevala is. Viszonyainak és magatartásának változásáról tanúskodik a Kalevala második kiadása előszavának tervezetében olvasható odavetett megjegyzése is: „Az első kiadást a hosszúság, a másodikikat a rövidség nehezítette meg.“

A forma és tartalom egységének törvénye szerint minden változás, mely a vers szövegét éri, legyen az törlés, bővítés vagy egyesítés, elvileg új ének születését: az előbbi ének új változatának létrejöttét jelenti. Ha a változtatások csekélyek, akkor a különbségek jelentéktelenek maradnak, ha ellenkezőleg nagyok, akkor az a költő, akinek nagy népköltészeti anyag áll rendelkezésére, sikerrel valósíthatja meg saját művészi törekvéseit, már pusztán azáltal is, hogy egyes népdalsorokat és töredékeket összekapcsol egymással, mégha nem is tenne rajtuk különösebb változtatásokat; vagyis mintegy olyan kifejezőeszközzül használja az egyes sorokat, mint a szavakat a beszédben. A Kalevala megalkotása nagyrészt ilyen teremtő összeállítás eredménye volt s ebből következett, hogy az eposz végleges kiadásában nincs néhány sornál hosszabb olyan kiszakított rész, amely teljesen megfelelne valamely népének népi előadás-módjának.

A verssorok és sorozatok ilyen „összeállításához“ még hozzájárult, hogy ismert verssorok más értelmet kaptak, mint a népénekések előadásában, sőt egészen új sorok költéséről is lehet beszélni. Mindez tudatosan vagy öntudatlanul történt az egységes népdaleposz célkitűzéséhez képest. A változtatások száma tömérdek, a teljesen új soroké viszonylag csekély. Mindkét csoportban vannak olyanok, melyek az eposz tartalmára lényegesen kihatottak és másfelől jelentéktelenebb változtatások is.

Az irodalmi alkotások során csak ritkán észlelhető, előbb vázolt különös módszer felhasználásával különleges anyag alapján és különleges viszonyok fennállása között keletkezett hát a Kalevala s lett olyanná, amilyennek végleges formájában ismerjük. Nem népdalok szövegének gyűjteménye az tehát, habár az ilyen gyűjtemény szerkesztésével kapcsolatban igen szabad és szubjektív eljárásra is lehetne gondolni. A Kalevala és a voltaképpeni népdal szövege közt azonban igen nagy az eltérés.

A Kalevalában először is sok olyan ének és énekláncolat található, amelynek vagy egyáltalában nincsen megfelelése a népdalok szövegében, vagy oly mértékben jelentkezik az eltérés, hogy az eposz tervezeteit alapul vevő kutatás nem képes kimutatni azt. Ilyen pl.: az 1. énekben: a levegőég leánya,

a víz-anya hánykolódása a tengeren és Väinämöinen születése, a 2. énekben: az árpa elvetése és a kakukkoló fa meghagyása a tavaszi kakukk részére, az 5. ének vége: az anya sírjából biztatja Väinämöinent, menjen el megkérni Pohjola leányait, a 11. ének: Kyllikki elrablása csaknem teljesen, a 19. éneknek az a része, amelyben Ilmarinen kiállja hősi próbáit, hogy ezzel elnyerje Pohjola leánya kezét, a 29. ének vége: a szigetről elűzött Lemminkäinen bolyongásával és panaszával, a tartalmilag hasonló 30. ének vége, a 34. énekben: Kullervo menekülése, bolyongása és hazatérése szüleihez, a 32. ének végén Kullervo beszélgetése anyjával, a 38. énekben Ilmarinen második pohjolai leánykérésének leírása és a 44. énekben a nyírfakantele elkészítése és megszólaltatása.

Az eposz eseménysorozatában a pohjolai lakodalom terjedelmes festése esik a középre, a 21—25. énekre. Az epikus népdalokban ennek mindössze egyetlen sor felel meg, ha leszámítjuk Ilmarinen hazatérő útját fiatal feleségével. Ugyanis Vaassila Kieleväinen tette hozzá a Väinämöinen és Ilmarinen versenyző leánykérését előadó énekéhez — mely a Kalevala 18. énekének a tárgya — LÖNNROT számára ezt a sort: „Azután lakodalmat ülték“ (*Sitte häät piettiin*). Ennek a fonálán keletkezett az egész lakodalmi leírás, melyhez még az is indítékot adott, hogy LÖNNROT a Sampo ácsolása, Lemminkäinen halála, feltámadása és a leánykérés után úgy érezte, nyugodt lélekzetvételre van szükség, mielőtt újabb emelkedés következik, és Pohjola leánya halálán át Sampo elrablására és a Sampoért való küzdelemre kerülhet a sor. E versek anyagát azok az énekek alkotják, amelyeket karjalai lakodalmakon adtak elő, szerves kapcsolatban a lakodalmi szertartással, azonban a pohjolai lakodalomról vagy valamilyen más mennyegzőről szóló epikus leírás idegen a népénekektől. A lakodalmi leírás ilyen keletkezéséből következett párbeszédese formája, az, hogy benne kevés a közvetlenül leíró elem. Költöttek benne egyes személyek — a cselédanyóka és a vén ember — és meglehetősen sok az olyan lírai dalszöveg, amely nem tartozik együvé a lakodalmi énekekkel. Néprajzi értelemben véve a pohjolai lakodalom leírása igen eltérő a karjalai lakodalmaktól.

A pohjolai lakodalom leírásának — keletkezése szempontjából — megfelel a 40. ének: a medve elejtése és a medvetor. Ennek megfelelő epikus leírás Väinämöinenről mint a medvevadászat és -tor hőséről népdalokban nem fordul elő. Az ének ugyanolyan módon keletkezett, mint a pohjolai lakodalom: vadász ráolvasások és a medvetorokon előadott énekek voltak a forrásai.

Egyike a Kalevala legszebb énekeinek: az Aino-ról szóló, hosszú fejlődési utat tett meg. A fejlődés egyrészt megváltoztatta az eredeti népdalt, másrészt bizonyosága LÖNNROT ILLÉS fejlett stílusérzékének. Az eredeti népdalban Anni leányról van szó, szüleinek *egyetlen* leányáról, akinek LÖNNROT adta az *ainoa* = egyetlen szóból alkotott Aino nevét. Ez szembe találkozik, mikor fürdőseprű gallyakat szed az úton, Osmoinen-nal vagy Kalevainen-nal és ez megkéri a kezét. Väinämöinenről az énekben nincsen szó. Anyja megpróbálja rábeszélni a leányt, hogy legyen a híres ember felesége. De az erre felmegy a legrosszabb

dombra, belép a legrosszabb csűrbe, felnyitja a legrosszabb ládát, talál benne egy „kis darab kötelet“ és felakasztja magát a csűrgerendára. A népdalnak tartalma alapján ezt a nevet adták: „A leány, aki saját csűrjében felakasztotta magát“. A látszólag csekély névváltoztatás segítségével LÖNNROT belevette eposza kezdő részébe Väinämöinen első pohjolai útja indokolásaképpen, összekapcsolta a Vellamo hal-leánya kihalászásáról és Väinämöinen meg Joukahainen énekversenyéről szóló két énekkel és — azonosítva egymással Joukahainen és a Lapp személyét — megtalálta az indítékot ahhoz, hogy Väinämöinen ezután a tengeren hanykolódik, Joukahainen pedig bosszúból utána lő. Ezenkívül még vagy hat más népdalbeli női alaktól kölcsönzött vonásokat LÖNNROT és használt fel lírai dalokból egyes részeket, hogy így Aino énekét, a Kalevala egyik legszebbikét, megalkothassa.

LÖNNROT ILLÉS lírai fogékonysága ugyanily tisztán nyilatkozik meg a Kalevala 44. énekében, amelyben a nyírfakantele készítése és a hangszer megszólaltatása van elbeszélve. Ehhez az énekhez szinte semmi epikai anyaga nem volt, de részint példát véve a népdalokat szorosabban követő 41. énektől: Väinämöinen muzsikája leírásától, részint különféle más helyekről szedegetve össze elemeket hozzá, mégis elérte, hogy ez az ének — az ő saját alkotása — a finn irodalom egyik remeke lett.

Azon részletek közül, amelyeknek LÖNNROT művében lényegesen más a jelentésük, mint az énekmondók előadásában, a legfontosabb az a változtatás, hogy „Kalevala“ szembe van állítva Pohjolával. Mint földrajzi megjelölés Pohjola az epikus runokban igen gyakori. Mellette, ritkábban Väinölä fordul elő. Először erről akarta elnevezni Lönnrot alkotását is. Magát a »Kalevala« megjelölést LÖNNROT ILLÉS csak egyetlen változatból ismerte: a Kanteletarban később kiadott, de a hősénekek körével kapcsolatban nem lévő „Eladott leány“ énekének változatából. Mármost mivel sok elbeszélő ének főszemélyét „Kaleva fiának“ mondják, ezért az elbeszélő énekek közt található verssorhoz „Ott Väinölä irtásain“ (*Noilla Väinölän ahoilla*) hozzávette ismétlődő sorként más összefüggésből ezt a magános sort: »Kalevala tisztásain« (*Kalevalan kankahilla*); ezt az új páros sort általánossá tette az eposzban s kiemelte az ellentétet, mely a népdalokban még bizonytalanul nyilvánult meg és csak családi viszonyokra vonatkozott, az egész eposzt átható ellentétté a két nép között; végül pedig az egész eposzt is erről a ritka névről nevezte el. Hasonló, bár nem ilyen nagy horderejű változtatás számtalan van az eposz részleteiben. A változtatás anyagi kiindulása majdnem mindig valamely népdal szövegben ismerhető fel, de az eredeti összefüggés sokszor egész más, mint az, amit az eposz alapján várunk.

Az itt előadott csekélyszámú példából kiderülhetett, hogy a Kalevala keletkezésének folyamata a világirodalomban csak ritkán felbukkanó sajátos jelenség, melynek megvannak a maga külön problémái. A Kalevala elengedhetetlen feltétele volt a karjalai népköltészet megléte, amelyet évszáza-

dok folyamán magasra fejlesztettek az azt művelő énekmondók. Másik elengedhetetlen feltétele volt, hogy előállt egy lángelme, egy művészi egyéniség, aki megalkotta a nagy egységet. Az ember testi korlátozottságából fakad, hogy semilyen magános népdal nem emelkedhetik fel a világirodalom nagy népdal-eposzai szintjére. Bármily szépek is a karjalai hősénekek és más népdalok abban a formájukban, amint az énekesek őket előadták, — ezek között vannak irodalmunk valóságos gyöngyei is — együttvéve nagyszerű gyűjteményt alkotnak, antológiát, de nem egységes nagy eposzt. Jelent meg belőlük nem egy szemelvény a Kalevala előtt és után, de egy sem ért el megközelítően sem akkora jelentőséget, mint a Kalevala. Közösség, azaz nép és egyén, azaz Lönnrot termékeny együttműködése és egymásra hatása következtében született meg a finn irodalom legragyogóbb terméke, oly mű, mely inkább mint bármely más, keletkezése módját tekintve megérdemli a népeposz tiszteletbeli nevet. Minthogy irodalmunkhoz tartozik, ezért és nyelve miatt is, finn mű az: azonban anyagának szempontjából nézve karjalai-finn eposz.

A másik tárgy, amelyről beszélnünk kell, az a konkrét és reális kultúrjelenség, amelynek főrészét a nagyszámú népdalfeljegyzések alkotják. Lehet a feljegyzés átírása még olyan gondos és pontos: mindig csak hiányosan adja vissza a népi énekesek és adatközlők előadását. A régibb gyűjteményekben ritkán van említés a dallamról vagy azon szertartási formákról, hanghordozási sajátságokról, melyek együtt járnak a saját használatra felmondandó ráolvasásokkal. A népköltészet túlnyomó része — hősénekek, lírai dalok, ráolvasások, mesék, mondák, találós kérdések, közmondások — szóbeli előadásra számít, egy része — varázslatok, játékok — inkább a tulajdonképpeni népszokásokhoz tartozik; éles határt azonban nem lehet, nem is kell köztük vonni.

A legrégebbi népdal feljegyzések a XVI—XVII. századi bírósági jegyzőkönyvekben fennmaradt ráolvasások. A XVIII. században egyes nyomtatott művek közölnek mutatványokat. A tulajdonképpeni gyűjtő buzgalom azonban mégis csak a következő század elején ébredt fel, s ez a buzgalom az, mely a Finn Irodalmi Társaság népköltési levéltárát (Kansanrunousarkisto) Helsinkiben a világ egyik leggazdagabb intézményévé tette. A fő anyag — az epikus és lírai darabok, valamint a ráolvasások feljegyzéseinek — kiadása 1908-ban kezdődött, mikor a Finn Nép Régi Énekei (*Suomen Kansan Vanhat Runot*) című mű két első kötete megjelent és 1950-ben fejeződött be, a nagy mű utolsó tulajdonképpeni (azaz még nem kiegészítő) kötetének megjelenésével. Ez együtt 33 kötetet tesz ki és 26 477 lapon több, mint 85 000 verses darabot, több mint 1 270 000 verssort ölel fel. Megjegyzendő, hogy a népköltési levéltár gyűjteményeiben annyi, a különféle részek megjelenését követő időben összegyűlt, anyag van együtt, hogy ezek kiadása még több terjedelmes kiegészítő kötetet tölthetne meg. Ezenfelül figyelembe veendő a Szovjetunióban, a Karjalai-Finn Tanácsköztársaságban kiadott gyűjtemények, mindenekelött

JEVSZEJEV V. J. „Karelszkie epicieszkie peszni“ (Karjalai epikus énekek) című kiadványa s a levéltárakban őrzött feljegyzési anyag. A feljegyzések túlnyomó nagy többsége a karjalai vagy karjalai eredetű lakosság néphagyománya. Ez látszik többek között abból, hogy az említett kiadványsorozat 33 kötetéből csak 6 tartalmaz Nyugat-Finnországban gyűjtött népköltészetet.

A népének szövegeket rendszerint „változatoknak“ szokás nevezni. Ez a megjelölés azt fejezi ki, hogy két vagy több énekszöveg tartalmilag emlékeztet egymásra anélkül, hogy szoros értelemben egyformáknak volnának mondhatók. A népköltészetben sok a változat. Az a Sampo-ének, amit Miihkali Arhippainen adott elő, változata az apjától, Arhippa Perttunen-től előadott Sampo-éneknek. Ugyanígy Jyrki Ontreinen éneke „Väinämöinen elítélésé“-ről, fia, Iivana Jyrkinen s ennek lánya, Agafia Antipinan hasonló tárgyú énekei: mindez a három változata az elsőnek említett énekes apja, a híres Ontrei Malinen énekének, melyet „Väinämöinen elítélésé“-ről LÖNNROTnak adott elő s amely a Kalevala tartalmára is hatott. Ily példákat még szám nélkül lehetne elősorolni. De vannak népies változatai a Kalevala egyes epizódjainak és énekeinek is. Finn férfiak és asszonyok olvasták a Kalevalát, megtanulták egyes énekeit, énekszó mellett előadták s tőlük azután mások, sőt teljesen írástudatlanok is megtanulták ezeket az énekeket. Így pl. az eredeti népének mellett „A leányról, aki csűrjében felakasztotta magát“ fennmaradtak a Kalevala Aino-énekének is népies változatai. Került elő olyan lakodalmi vers változata, amelyről kétséget kizárólag bebizonyosodott, hogy a Kalevala teljes kiadásából tanulták, s nem az első kiadásból, nem is a lakodalmi verseket is tartalmazó Kanteletarból, habár az illető öreg ember, a vers előadója, sohasem olvashatta ezeket a kiadványokat. A tulajdonképpeni népdalok viszonya a Kalevalához tehát kétféle: van egy alap, amelyről LÖNNROT alkotó munkája eredményeként létrejött a Kalevala mint könyveposz, de másfelől ott vannak a Kalevala változatai is, amelyek azután keletkeztek, hogy a mű elnépszerűsödött.

A népi változatok mellett említendőek meg magának a Kalevalának számottevő irodalmi változatai. Ismert okok folytán három Kalevaláról lehet beszélni, nevezetesen a múlt században megjelent két kiadásáról, az ú. n. „Régi“- és „Új-Kalevaláról“ s harmadikul az 1949-ben KUUSINEN O. W.-től kiadott műről, melynek címe: „A Kalevala költészetéből“ (*Kalevalan runoutta*).

KUUSINEN O. W. kiadványának a neve (benne a partitívusi alakkal) pontosan kifejezi a mű célját és tartalmát. Abban a meggyőződésben, hogy a Kalevala 1849-i második kiadása az eposz teljes és végleges formáját alkotja, a szerkesztő azon volt, hogy tartalmából kiválogassa a legszebb részeket s ezeket mintegy kalauzul adja útravalóul a nagy eposz és az énekesek előadásából ismert népköltészet végtelen gazdag énekvilágába. Ez a mű terjedelemre megfelel a Kalevala első kiadásának és három részre oszlik. Az elsőbe különülnek el a „mely eredetigék“: a ráolvasások és ráolvasásokhoz hasonló ének-

sorozatok; a harmadik a Kalevala hangulati költészetét és egyéb líráját öleli fel. A második, a fő része pedig a hősénekeket adja, számra 38-at. Ezeknek sorrendje, menete és fő tartalma a teljes Kalevalác. Leszámítva egy páros sort („Hát Oszmói szól a völgyből, Kalevfi az irtásföldről“) az Aino-ének eredeti szövegéből, nincs egyetlen sor sem a kötetben a Kalevala teljes szövegétől eltérő; a kiadó legkisebb változtatást sem végzett a verssorokon. A kiadó nagy érzéke a költészet szépsége iránt a szerkesztés kivételesen szigorú elveinek korlátai között is oly pompás válogatást eredményezett, mely alkalmas arra, hogy az olvasót felfedezőútra lelkesítse a teljes Kalevala és az énekesek fenntartotta költészet roppant világába. Műve bevezetésében KUUSINEN O. W. a Kalevalának életjavalló és fényes jövőbe vetett hittel teljes értelmezését adja s kiemeli az anyagi értékeknek mint az emberi jólét forrásának jelentőségét, ezáltal folytatva és kiegészítve LÖNNROT ILLÉSnek az 1850-es években a szellemi oldalt hangsúlyozó Kalevala-tolmácsolását.

Abból, hogy a Kalevala énekeinek szövege tartalmilag olyan egyöntetűséget tüntet fel, egy sereg érdekes probléma következik a kutatásra nézve.

A hősénekek, lírai dalok és ráolvasások szövegei — némely más jelentős szöveggűjtemény mellett — népi irodalmat és művészetet tükröznek vissza. Minden feljegyzés olyan, hogy odaállítható mint művészi alkotás a tulajdonképpeni ú. n. szépirodalom termékei mellé és így is bírálható el. A lényeges eltérés nem a műben van, hanem abban a kérdésben, hogy az miként született.

A voltaképpeni irodalom minden egyes művét úgy tekintik, mint szerzője egyéniségének kifejezését. Ha az egyéni bélyeg nem elég erőteljesen és világosan ütökzik ki, ilyenkor a művet negatív értelemben utánzatnak mondják, pozitív értelemben pedig a népköltészet körébe tartozónak fogják fel. Azon ritka esetekben, mikor a voltaképpeni irodalomról szólva „ismeretlen költő“-ről beszélnek, úgy vélik, hogy az illető költeményekben annyi az önálló s máshonnan ismeretlen művészi érték, hogy ezeknek feltehetőleg önálló teremtő művészegyéniség lesz a forrása.

Az egyik legérdekesebb kérdés az, fel lehet-e tenni a népdalok szóbeli előadása „mögött“ a távoli multban eredeti kiindulásul voltaképpeni irodalmi művekhez hasonlítható, egyéni költeményeket s ezeket teremtő művészi egyéniségeket? Hiszen elhangzott olyan felfogás is, hogy a népköltészet nem kollektív költészet, hanem hogy minden népének eredetileg költő-egyén termékeként születik. Műveiben, amelyeknek a címei „A finn ősrúnok“ és „A finn ősrúnok I, elbeszélő énekek“ KROHN KAARLE a feltehető, első formájukban: az ősförmában törekedett az énekeket helyreállítani. HAAVIO MARTTI pedig *Laulupu* (A dalok fája) és *Kirjokansi* (Tarkatető) című gyűjteményeiben oly formában igyekezett előadni az énekeket, hogy az ugyan nem felel meg eredeti alakjuknak — amilyennek a feltehető nagy, ősfinn költők szerezték — de megfelel a szerkesztő felfogása szerint ez énekek azon alakjának, amelyben e költészet „aranykorában“ virágozhattak.

Az ú. n. ősformák helyreállítása szorosan kapcsolódik a nyelvtörténeti kutatás egy jelenségéhez. Minthogy régi ú. n. közfinn nyelv állapotot tükröző nyelvmelékeink nincsenek, a nyelvtörténeti kutatások körében szokásba jött feltételezett szóalakokkal dolgozni, amelyekből feltehetően levezethetők, mint ennek változatai, az irodalmi és tájnyelvben található szavak formái. Világos azonban, hogy a feltételezett ősforma sohasem egyenértékű a nyelvmelékek által igazolt hangalakokkal és azt teljesen nem pótolhatja. Az énekmondók népdalai egyes szavaknál terjedelmesebb szókapcsolatok, mondatok, szólások alkotta nagyobb nyelvi egységeket képviselnek, így hát az ú. n. ősformák rekonstrukciója elvileg a nyelvtörténeti kutatás és korántsem az ének- vagy népművészeti kutatás körébe tartozó probléma. Ezzel kapcsolatban hadd mutassunk rá néhány szempontra. A hangtörténeti rekonstrukció biztos természettudományi alapja a beszédszervek anatómiája és fiziológiája. Nagyobb nyelvi egységek esetében célt nem érhetünk vele. De bár tartsuk az ősforma helyreállítását nyelvtörténeti szempontból kivihetőnek vagy sem, a rekonstruálás eredménye akkor sem lehet a nyelvmelékekben található alakokhoz hasonlítható igazi ősruno, hanem csak a népénekesek előadta dalok szövegeinek késő irodalmi változata. Ugyanígy áll a dolog azon helyreállításokkal kapcsolatban, amelyeknek célja nem az, hogy a feltett eredeti formát rekonstruálja, hanem hogy valamely későbbi kor énekeinek költői alakját adja vissza. A régiebb korok eredeti költészete csak a nyelvmelékekből kerülhetne elő, de e tekintetben a régiebb írott és nyomtatott finn nyelv már olyan alaposan ki van kutatva, hogy a mostani általános képet lényegesen megváltoztató új felfedezésekre számítani nem lehet.

Nem lehetetlen, sőt nagyon is elképzelhető, hogy abban az ősi korban, melyben még történeti okmányok nem készültek, mind a karjalaiak, mind pedig a finnek körében éltek tehetséges művész- és költőegéniségek, bár sem a későbbi korok forrásaiban, sem a nép szájhagyományában ilyenekre nem találunk utalást. Lehetséges, hogy ez egyéniségek népdalokat szereztek vagy már ismert dalokat alkotó módon továbbfejlesztettek. Ez aligha vonható kétségbe, mert ugyan mi magyarázhatná meg az olyan ragyogó művészet meglétét, mint amilyen a karjalai népköltészet. De megint más megítélés alá tartozó kérdés, hogy az ú. n. öröklött népköltészet szempontjából adatok hiányában egyetlen népdalról sem tudjuk eldönteni, vajjon eredetileg egy vagy több szerző szerezte-e s így maradt meg aztán viszonylag változatlanul, vagy hogy talán az eredeti kiindulás szűkszávú volt, s a későbbi újratereztő, továbbfejlesztő alkotómunka folyamán vált-e vajjon nagyobb jelentőségűvé. Ezekre és sok más hasonló, az egyéni művészi alkotást illető kérdésekre az egyelőre rendelkezésre álló anyag még nem ad feleletet. Ezért nem jogos régi nagy költőkről és ezeknek az örökösök révén nemzedékről nemzedékre fenntartott és megőrzött költészetéről beszélni. A népköltészet kollektív tulajdon, benne a néphez tartozó alkotó egyének mellett a közösség szerepének döntőbb

a súlya, mint a tulajdonképpeni irodalomban, s benne a közösség újrateemtő és fejlesztő munkában vesz részt. Ha a népeket eredetét tekintve kollektívnek jellemezzük, ez nem jelenti azt, hogy valamely misztikus „népszellem” termékeként keletkezett volna — mint hitték —, hanem csupán azt, hogy több és nem *csak egy* tehetséges művészegyéniség megnyilvánulásának kell felfogni. Ebben az értelemben kollektív mű a Kalevala is.

Az előbb előadottak csak az epikus és lírai dalok, valamint a ráolvasások szövegeire vonatkoznak. A forma és tartalom művészi egységéből következik, hogy az epikus és lírai népdalokhoz a szótól elválaszthatatlan dallam is járult; a ráolvasásokat nem adták elő énekszóval, de ezeknek is megvan a különleges hanghordozásuk. A tartalmilag különféle, de régi versformát követő népekeket ugyanazzal az ú. n. runodallammal adták elő. Ekként a kérdés zenei oldala nem támogatja azt a feltevést, amely szerint a népekek eredeti szerzői nagy művészi egyéniségek voltak.

Nem a művészet, hanem a történelem kutatásának problémája az a kérdés, hogy lehet-e használni a népi előadóknak akár a versét, akár a prózáját forrásul és bizonyítékul a régi korok eseményeinek és életformáinak kutatásához. A régi énekmondók előadásában a történelem a legtávolabb, ú. n. történelem előtti multtól elkezdve igen sokféleképpen tükröződik. Régebben, még Agricola Mihály idejében, „finneken” a Finn-félsziget délnyugati részében a Voltaképpeni Finnországnak (Varsinais-Suomi) lakóit értették. Őseik az általánosan elfogadott felfogás szerint feltehetőleg tengeri úton jöttek át a hámeiekkal és pohjalaiakkal együtt, a Finn-félszigetre. A karjalaiak eredete más. БУБРИН D. V. felteszi, hogy a Ladoga-tó és a Finn-öböl közötti földszoroson keletkezett voltaképpeni karjalai lakosság délkeletről jövő betelepülés következtében alakult ki s hogy ez az orosz birodalom létrejöttével kapcsolatban történt a IX. században. Hasonló nézeteket hangoztatott több finn kutató is. A legrégebb koroktól elkezdve napjainkig az énekesek előadásában számos történeti esemény, külső életformák, társadalmi viszonyok, a nép vágyai és törekvései tükröződnek vissza, amint ezt a műveltségi képet egy sereg tanulmány megfelelő világításba hozta. Egyike a legjelentősebb ilyen tanulmányoknak ЖЕВСЗЕЈЕВ V. J. előszava a „Karelszkie epicseszkie peszni” c. művéhez, amelyben az énekek kiadója megvizsgálja a karjalai lakosság terjeszkedését a Ladoga-tó vidékétől északra és északnyugatra Kainuu környékéig, valamint az ezzel kapcsolatban vívott harcokat a svédek ellen, és megfigyeli, hogy ezeknek milyen nyomuk maradt a karjalai énekmondók énekeiben.

A hősénekek, lírai dalok és ráolvasások népekes előadásban — ezek a Kalevala alapjai — népművészetet alkotnak a szó szoros értelmében. Nemcsak elröppent költészet az, amelyről a régi feljegyzések tudnak, hanem a népművészet folyvást élő formája, mert hiszen „az utolsó runoénekesek” még korántsem pusztultak ki. Mellettük a népi szóművészetnek még más formái is élnek

— mesék, mondák, emlékezések, — amelyekből a finn irodalom egy évszázad alatt szakadatlanul merített kultúrértékeket, minthogy ezek mint a népnyelv elbeszélő stílusának kiapadhatatlan forrásai, mindenki számára hozzáférhetők. A régiebb korokból ismert témakörök mellett keletkeztek új életformát és viszonyokat tükröző új stílusformák is. E népművészet más anyagi formái és a népzene mellett a népköltészet mindenesetre olyan érték, mely teljes mértékben megérdemli, hogy összegyűjtsék, megőrizték, kutassák és gondozzák.*

I R O D A L O M

A szerző tanulmányai: *Kaukonen, Väinö*: Vanhan Kalevalan kokoonpano. I - II. Hki 1939 és 1946. *Ua.*: Kalevala ja todellisuus. Hki 1948.

A Kalevala irodalmából: *Niemi, A. R.*: Kalevalan kokoonpano I. Runokokous Väinämöisestä. Hki 1898. *Krohn, Kaarle*: Kalevalastudien I - VI. Hki 1924—28. FFC. 53, 67, 71, 72, 75, 76. *Anttila, Aarne*: Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta. I - II. Hki 1931 és 1935. *Korompay (Krompecher) Bertalan*: A Kalevala keletkezése. Bp. Sz. 1935 dec. *Ua.*: Die Entstehung des Kalevala. Studia Fennica IV. 1940. *Haavio, Martti*: Piispa Henrik ja Lalli. Porvoo 1948. *Ua.*: Väinämöinen. Eternal Sage. Hki 1952. FFC. 144.

A régiebb, itt névszerint nem említett Kalevala-kutatók mint *Setälä E. N.* és *Salminen Väinö* művei mellett az újabb nemzedékből *Hautala Jouko* és *Kuusi Matti* munkái a nevezetesebbek.

Gyűjtemények és antológiák: Suomen Kansan Vanhat Runot. I - XIV. (33 kötetben). Hki. Finn Irod. Társ. kiad. 1908 - 1948 [1950]. *Krohn, Kaarle*: Suomen muinaisrunoja I. Kertovaisia. Hki 1930. *Haavio, Martti*: Laulupuu. Hki. 1952. *Ua.*: Kirjokansi. Hki 1952. *Kuusinen, Otto*: Kalevalan runoutta. Petroskoi 1949. Magyarul: Kalevala. Szemelvények a karjalai-finn nép eposzából. Összeállította és a bevezetést írta Otto Kuusinen. Bp. Hungária kiad. 1950. Евсеев, В. Я.: Карельские эпические песни. АН. СССР. М.-Л. 1950.

Бубрих, Д. В.; Происхождение карельского народа. Труды юбилейной научной сессии, посвященной 100-летию полного издания Kalevaly.

Bethe, Erich: Homer, Dichtung und Sage. I. Leipzig 1914.

*Az előadást fordította és az „Irodalom“ jegyzékét összeállította: Korompay Bertalan, a nyelvtudomány kandidátusa.